

**A reformáció útjai.
A Mika Sándor Egyesület műhelykonferenciája.
Budapest, 2017. május 11.**

Bár „ecclesia semper reformanda est”, azaz az egyház mindig javítandó, kevés reformfolyamat járt akkora, máig tartó világtörténelmi jelentőséggel, mint az, amelynek szimbolikus kezdete idén október 31-én lesz 500 éves. Ebből az alkalomból ismét megnövekedett az igény egy új szintézisre, a 16. századi egyháztörténet kutatása terén az elmúlt évtizedekben született eredmények összefoglalására, amelyhez a Szekfű Gyula Szabadegyetem keretein belül a fiatal történészeket, a volt Eötvös-kollégistákat tömörítő Mika Sándor Egyesület is hozzá kívánt járulni a reformációs modellek és a legújabb magyar kutatási eredmények bemutatásával. A szabadegyetem programsorozata – amely célkitűzése szerint tudományos igénnyel, de a közbeszéd számára is érthető módon mutatja be a történelemnek és társ-tudományainak a közvéleményt is foglalkoztató kérdéseit – az emlékév apropóján ezúttal középiskolai tanárok és érdeklődő egyetemi hallgatók megszólítására vállalkozott.

A műhelykonferencia védnöke, BORSODI CSABA dékánhelyettes nyitóbeszédében örömét fejezte ki esemény és helyszín szerencsés egymásra találásának, ugyanis a szabadegyetemnek a Szekfű Gyula Történeti Könyvtár adott otthont. Vendéglátóként hangsúlyozta, hogy az ELTE BTK Történeti Intézete mindig nagy örömmel biztosít helyszínt a történettudomány és a társadalom fontos kérdéseit tárgyaló konferenciáknak, illetve reményét fejezte ki, hogy elindul egy új feldolgozása a magyarországi reformációknak.

Ezután az eseményt megszervező ARATÓ GYÖRGY szólt néhány szót a szabadegyetem célkitűzéseiről, eddigi témáiról, kiemelve, hogy a reformáció hosszú időtartamú jelenség, e konferencia előadásainak csak a hősorkorok számító 16–17. század bemutatására nyílik módja.

Az első szekció két előadása még némiképp az előzmények bemutatására volt hivatott. A rendszeres vatikáni kutatásokat végző és számos ehhez kapcsolódó tanulmányt és forráskötetet jegyző FEDELES TAMÁS a késő középkori római papszentelések kérdését vizsgálta, vagyis azt, hogy mi vitte rá a magyarországi klerikusokat, hogy az Örök Városban vegyék fel az egyházi rendeket, annak ellenére, hogy ezt elviekben itthon is megtehették volna. Nem tipikus magyarországi jelenségről van szó, szerte Európából érkeztek jelöltek, hogy a presztízs és egyéb előnyök miatt Rómában szenteltesék fel magukat. A téma forrásanyaga a Vatikáni Titkos Levéltár iratanyagában található szentelési könyvek, kérvénykönyvek, bullaregisztrumok, közöttük kiemelkedő fontossággal bír a kamarai levéltár *Libri formatarum* címet viselő könyvsorozata. Az előadó a kérvényezési ügymenetet is bemutatva világított rá, hogy a római szentelések egyik fő oka az volt, hogy sokszor egyszerűbb volt elintézni az egyházi rendek felvételét ott, mint a jelölt otthonában, továbbá össze lehetett kötni kegyes zárándokutakkal, javadalmak megszerzésével és egyházi peres ügyek elintézésével. A javadalmakra vonatkozó vizsgálat miatt a római forrásanyag örvendetesen kiegészíti Mező András gyűjtését a magyarországi patrocíniumokról. A kutatás jövőbeli feladata pedig az eredmények forráskiadványban való megjelentetése lesz, valamint – német mintára – annak megállapítása,

ezeknek a hazai hierarchiában szabad vegyértéknek tekinthető klerikusoknak lehetett-e szerepe a reformáció tanainak hazai elterjesztésében, a középkori egyházi hierarchia fölbontásában. Fedeles Tamás felhívta a figyelmet a kérdéskör forrásai által megkövetelt filológiai alaposagra is, a szomszédos utódállamok nacionalista indíttatású történettudományából emelve ki olyan példákat, amelyek a modern elméletek téves alkalmazására való hajlamot is megmutatják.

NEMES GÁBOR előadása az 1520-as évek nagy lehetőségével, a cseh kelyhesek római egyházzal való uniójának esélyével foglalkozott, amely témáról néhány éve közölt tanulmányt az *Egyháztörténeti Szemlében*. A 15. században számos huszita irányzat jött létre Csehországban, közülük a legfontosabbak a Zsigmond császárral végül kiegyező kelyhesek, valamint a Prágai Lukács által közösséggé szervezett cseh testvérek vagy pikárdok. A huszita kérdést az 1485. évi Kutná Hora-i béke szabályozta, amelyet Ulászló király újra és újra meghosszabbított. A változást Lajos király és neje, Habsburg Mária 1522-es csehországi útja jelentette, amikor lecserélték az addigi kormányzatot, és a pikárdokat is bevonták a hatalomba. A felerősödő egyházunió igényét, amelyet a kelyhesek közül is támogattak – félve a lutheranizmussal kacérkodó pikárdok megerősödésétől –, Szalkai László esztergomi érsek karolta fel, mert jutalomképp bíborosi kinevezésben reménykedett. A leváltott kormány agitációja, a tárgyaló felek közti bizalmatlanság és eltérő törekvések, valamint a Szalkaival szembeni intrika végül rossz hatással volt az unió ügyére. Az érseket a tárgyalóasztal mellől kiszorító Lorenzo Campeggio bíboros gyanakvással tekintett mindenkire, így a tárgyalások megfeneklettek, később pedig – a magyar főpapság tragikus mohácsi sorsa után – már nem jött létre olyan magas, kormányzati szintű fórum, ahol lehetővé vált volna a kiegyezés.

A kávészünet után CSEPREGI ZOLTÁNNAK *A reformáció nyelve* című könyve alapján tartott előadását hallgathatta meg a szép számú közönség. Tézise szerint a reformáció nyelvi megnyilvánulásai, egyes szavak, kifejezések is ismertetőjelek lehetnek, akár szerzők beazonosítására is lehet azokat használni, így fejthette meg a nagyváradi tételek szerzőségét is, amely minden bizonnyal Dévai Bíró Mátyás keze munkája. Számos példát hozott a jellegzetes kifejezésekre, nem csak Dévaitól, hanem Melanchtontól, Kálvintól és Erasmustól is, továbbá részletesen beszélt a Luther által 1521-től mind gyakrabban használt apostoli üdvözléről („Kegyelem és békeség”), amelynek segítségével – mintegy apostoli tekintéllyel felruházva magát – megszüntette a rangkülönbséget leveleinek fejedelmi címzettjei (V. Károly, Bölcs Frigyes) és saját maga között. A formula használatával divatot teremtett, sokan átvették és használták a humanista üdvözlés helyett. Az apostoli üdvözlés érzékeny indikátora lehet a reformátori hatásoknak, valamint annak is, mikor érintett meg egyes közösségeket a hitújítás. Mivel identifikábilis elem volt, Luther ellenfelei, például a ferencesek, tudatosan hoztak létre konkurens nyelvi ismertetőjegyeket saját maguk Lutherrel szembeni identifikálására, ugyancsak bibliai fogalmak felhasználásával. Ezzel párhuzamosan a reformáció hívei körében többen elkezdték rövidíteni, vagy épp ellenkezőleg, cifrázni és bővíteni az eredetileg három szavas formulát. Az előadást MOLNÁR ANTAL és BALÁZS MIHÁLY reflexiói követték. Molnár vitába szállt a ferences formulák Lutherre adott válaszában hipotézisével, rámutatva, hogy a példaként hozott egyik kódex az 1510-es évek-

ben, még a wittenbergi doktor fellépése előtt íródott. Balázs a formulák által eredetileg bírt tartalom kiüresedésével kapcsolatban kérdezte az előadót. Sajnálatos módon Erdélyi Gabriella betegsége miatt nem került sor a 16. század elején élt szerzetesség bemutatására, de e tekintetben bátran utalhatjuk az érdeklődőket az előadó által írt könyvekhez (*Egy kolostorper története, Szökött szerzetesek*).

Az ebédszünetet IMRE MIHÁLYNAK a Querela Hungariae toposzról tartott előadása követte, amelyet részletesen vizsgált „Magyarország panasz” című kötetében. Bemutatta Paulus Rubigallus *Querela Hungariae ad Germaniam* című, Wittenbergben kiadott verses művét, amely Caspar Ursinus Velius 1527. évi királykoronázási orációjára és egy verses művére épült, és szerepelt bennük két Magyarországra vonatkozatható toposz, a védőbástya és a gazdag föld. Bemutatta még a szerző az 1545-ben megjelent, *Epistola Hungariae ad Germaniam* című munkáját, amely a kérélelés és a vádbeszéd kettős játéka mellett polemizált a német közvélemény körében elterjedt azon állítással, hogy az önző magyarok cserbenhagyták Mohácsnál odaveszített királyukat, illetve szó volt a *Luctus Pannoniae* antológiáról is. Bemutatta a panaszirodalom műfaji tartóoszlopát, a reneszánsz által megújított heroika-költészetet, amelynek német földön való újjászületése épp abban a közegben, Melanchton költői körében történt, amellyel a magyar diákok kapcsolatba kerültek egyetemjárásaik során. A protestáns heroidát meghatározta, hogy megszólítottainak köre egyszerre küzdött a pápa és a török ellen. E műfajt az eszkatologikus világkép mellett – amelynek termékei a török elleni imádságok – antikizálás jellemezte, amelynek értelmében a török pusztán evilági ellenségévé vált, és a protestánsok körében is nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy császáruk le is fogja győzni. Végül sor került a Martin Schrott *Wappenbuch*-jában megjelenő hármas tagolású Querela Hungariae-metszet elemzésére, amelynek pontos megértéséhez az előadó szükségesnek látta, hogy a képet keretező két verset is értelmezze.

BALÁZS MIHÁLY előadásában szembeszállt azzal a Barta Gábor, Benda Kálmán és R. Várkonyi Ágnes nevéhez köthető hipotézissel, miszerint az erdélyi politikaformáló erők kivételes vezetői bölcsességükben olyan törvényeket hoztak létre, amelyek vallásilag toleráns és sokszínű állapotban kívánták megtartani Erdélyt. Rámutatott, hogy a konfesszionalizálódás szabályainak 1568-ban sem a szétvert katolikus hierarchia, sem a reformátusok, sem az unitáriusok nem felelnek meg, csupán a szász evangélikusok, és ők is igyekeztek minden más felekezetet kiszorítani saját területükről. Ehelyett a kormányzat törekvése egy protestáns ország létrehozására irányult, mert ehhez kedvező volt a nemzetközi légkör, a Habsburgokkal pedig kellően rossz volt a viszony, ezért törekedni kellett – Petrovics Péter és Giorgio Biandrata nyomán – arra, hogy felekezeti szinten is hangsúlyozzák különállásukat. Az előadó kifejtette, hogy bár a vallásszabadságot nem ünnepelehetjük, a tordai törvények Európában egyedülálló lehetőséget biztosítottak a gyülekezeteknek arra, hogy püspöki, illetve szuperintendensi nyomás nélkül maguk döntsenek vallási hovatartozásukról. Szükséges tehát, hogy e törvényeket méltóképp, nemzetközi fórumokon is elhelyezzék az európai nagy vallási törvények körében. Végül szó esett a székelyek és János Zsigmond közti hargitai csata körül kialakult mítoszokról is, amelyekről legújabbán Mohay Tamás írt nagyigényű elemzést.

MOLNÁR ANTAL előadása az Észak-Alföld hódoltsági egyháztörténetének sokoldalúan bemutatható, bőséges forrásadottságú szegmensével foglalkozott: a mezővárosokban lezajlott reformfolyamatokkal. Eredményei részletesen kifejtve az érdeklődő számára megtalálhatóak *Mezőváros és katolicizmus* című kötetében. Rámutatott, hogy a reformáció alapkérdésére, a *miértre* adott leegyszerűsített válaszok sokszor torzítanak, illetve arra is, hogy a Wolfgang Reinhard és Heinz Schilling által kidolgozott konfesszionalizációs elmélet használható a magyar viszonyokra is, ugyanakkor a Magyarországon kidolgozott modellek elfogadtatása tőlünk nyugatra problémákba ütközik, mivel ott nem jellemző a korabeli Magyarországon tapasztalható sokszínűség. Az előadó bemutatta a mezővárosi reformációs modell historiográfiáját, és rámutatott, hogy a hódoltság olyan különleges terep volt, ahol a világi hatalomnak nem volt központi szimpátiája egyik felekezeti irányában sem, ezért mindegyiküknek lehetősége volt a kibontakozásra. Fontos volt, hogy a reformátorok alkalmas időben érkezzenek, amikor már befejeződött a középkori egyházi struktúra lebontása, különben nem érnek el számottevő eredményt. A ferencesek, akiket a hódoltságban nem zavartak a protestáns földesurak, számottevő sikereket értek el a Gyöngyösre bevándorolt szlovákok katolizálása terén. Végül az előadó megállapította, hogy a konfesszionalizációs elmélet nem rombolta le a Szakály Ferenchez kötődő mezővárosi modellt, hanem segítette továbbépíteni.

Az utolsó szekciót ŐZE SÁNDOR előadása nyitotta meg. Az előadó egyetemista évei óta foglalkozik a Kárpát-medencén is áthúzódó, de amúgy Marokkótól az orosz steppéig vonuló, keresztény-oszmán ütközőzóna magyarországi szakaszának sajátos viszonyaival, amelyek közt életformává vált a háború, saját primitív lovagi kultúrát, sokszor önfenntartó gazdálkodást és sajátos erkölcsi rendet építve ki, amely sokban különbözött a háttország normáitól. A határvidék egyben a különböző szekták megtelepedésének is kedvezett a helyi népesség sajátos apokaliptikus időszemlélete és lelki igényei miatt. Habár a ferencesek jelentős lelkigondozási tevékenységet fejtettek ki, mégis tért nyertek Wolfgang Musculus és Heinrich Bullinger tanai, mivel interpretálhatóak voltak a magyarországi viszonyokra. A kettős predestináció elmélete vigaszt jelentett a katonáknak, akik állandóan halálos veszélyben éltek. A sajátos helyzet miatt a musculusi-bullingeri tanok melanchtoni és katolikus elemekkel keveredtek, a végváriak még Luther tilalma ellenére sem voltak hajlandók felhagyni azzal, hogy a kereszténység védőbástyájának tartsák magukat.

A számos egyéb témakör mellett a 16. századi esztergomi egyházmegyét is kutató FAZEKAS ISTVÁN előadása a katolikus reformfolyamatokba nyújtott betekintést. A trienti reformok megerősítették a püspökök és a plébánosok hatalmát, és megszületett a szeminárium, mint a papképzés máig élő formája. A klérusreform egy hosszan elhúzódó folyamat volt, amely talán már a Várday Pál érseksége alatt tartott zsinatokon elkezdődött, de az első biztos adataink Oláh Miklós érsekségének idejéből vannak. Habár eszköztárunk ugyanaz volt, amelyet a trienti zsinat később legitimált, a társadalom elfordulása és a lassan jövő eredmények miatt ez az első kísérlet még sikertelennek bizonyult. Az előadó rámutatott, hogy a rekatalizáció nem mindig magyarázható karriervágygal, s minden bizonnyal egyéni döntések következtében maradhattak a Tiszántúlon katolikus szigetek.

Az utolsó előadó, a 17. századi vitézlő rendet kutató ARATÓ GYÖRGY, a konferencia szervezője volt, aki a főúri reformáció és a konfesszionizáció kérdéskörével foglalkozott, részletesen ismertette Wolfgang Reinhard és Heinz Schilling – a nap során többször előkerült – elméletét. (Az előbbi alig több mint egy héttel korábban személyesen tartott nagysikerű előadást Budapesten a konfesszionizációs paradigma történetéről és létjogosultságáról.) Az előadó emellett kitért Elias udvartörténeti modelljére is. A magyar viszonyokat tekintve fontos, hogy a budai királyi udvar megszűnésével a főúri udvarok jelentősége megnőtt, ezért kutatások indultak meg például a Batthyányak, a Homonnai Drugethek, az ecsedi Báthoryak és a főpapi udvarok udvartartásának feltérképezésére. Előadásának alaptézise szerint a magyarországi főúri udvarkutatást lehetővé tevő forrásanyag kezdetei egybeesnek a konfesszionizáció kibontakozásával, vagyis a 16. század végével. Az előadó fölhívta a figyelmet arra, hogy a reformáció hőskorának alapvető társadalmi, politikai, mentalitásbeli és katonai problémái a vallás (konfesszió, relígió) nyelvén artikulálódnak és ennek fogalmi körében csúcsosodnak ki, illetve vizsgálhatók, ezért a reformáció máig sokszor dogmatikus indíttatású kutatása sem tekinthet el a 16–17. századi társadalmi berendezkedés differenciált vizsgálatától.

Az előadásokat követő fogadás alkalmat biztosított a kötetlen szakmai beszélgetésre. A műhelykonferenciáról videófelvétel készült, amely a tervek szerint hamarosan elérhetővé válik a világhálón.

(ism.: *Csermelyi József*)